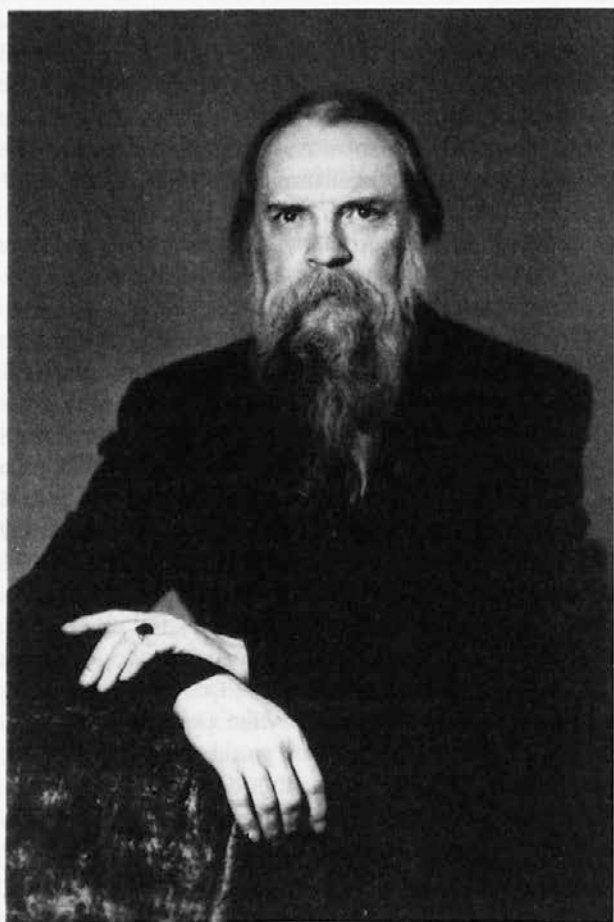

Milko Matičetov
Ob izgubi Nikite I. Tolstoja (1923–1996)

Dne 29. junija so z veleposlaništva RS v Moskvi po telefonu sporočili v Ljubljano Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, da je prejšnji večer umrl Nikita Iljič Tolstoj, dopisni član (od 23.4.1987) v njenem razredu za filološke in literarne vede. Rojen v Vršču 15.4.1923, je po koncu 2. svetovne vojske 1945. odšel s starši v Moskvo. Tja je kot doto prinesel s sabo z juga poznavanje jezikov in razmer v adoptivni domovini (kjer je bil nekaj časa tudi v partizanih), pa še vrsto prijateljskih povezav. Veselje do filološkega dela mu je še v domači »šoli« vtil oče Ilja Iljič, leksikograf. Po slavistični diplomii 1950. se je Nikiti Iljiču odprla pot v Inštitut za slavistiko in balkanistiko pri akademiji znanosti, kjer je čez čas prevzel vodenje folklorističnega oddelka. V sedemdesetih letih pa je na moskovski državni univerzi dosegel profesuro za staro cerkveno slovanščino in slovanško jezikoslovje.

Na Tolstojevo pobudo so se v Polesju 1962. začele jezikovne raziskave, ki sta se jih skupaj lotila že omenjeni moskovski inštitut in jezikoslovni inštitut beloruske akademije znanosti v Minsku. Sadovi teh zgodnjih raziskav sta zbornika »Polesje« in »Leksika Polesja« (oba 1968) in »Leksika Palessja u prastory i čase« (Minsk 1971). Do nadaljevanja raziskav jezika in tradicionalne kulture Polesja je prišlo v sedemdesetih letih (1974). Ta druga stopnja - poglobljena in razširjena - se je raztegnila še v osemdeseta leta in pustila več tiskanih sledov od prve; bila je tudi neke vrste »potujoči seminar« in kovačnica terenskih raziskovalcev jezika, kakor razbiramo iz kronike poleških odprav (gl. Polesskij etnolingvističeskij sbornik. M. 1983, 280-5). Pod naslovom »Slavjanskij in balkanskij fol'klor« (SBF) je v letih 1971-1995 izšlo osem zbornikov (1971, 1978, 1981, 1984, 1986, 1989, 1994, 1995); z objavami iz Polesja sta bila najbolj bogata zbornika 1978 in 1995; poleški delež vmes ni izginil, le šibkejši je bil, ker so zraven prihajale pomembne teoretične razprave, splošnoslovanske komparativne teme, z gradivom iz drugih dežel - slovanskih (Srbije) ali neslovanskih (Grčije, Romunije) - včasih z omejitvijo na neruske avtorje (npr. 1989, Slovenci nismo bili izvzeti). Zunaj te serije je treba omeniti zbornik znanstvenih razprav »Areal'nye issledovanija v jazykoznanii i etnografii (jazyk i etnos)« iz leta 1983 in - kot vrh ali krono vseh prizadevanj - »SLAVJANSKIE DREVNOSTI. Etnolingvističeskij slovar' pod redakcijej N. I. Tolstogo«. Od načrtovanih pet zvezkov je prvi, A - G, izšel leta 1995 na 580 straneh velikega formata.

Med manjšimi, vendar posrečenimi izdajateljskimi dejanji Nikite Iljiča je obuditev ruske strokovne revije »Živaja starina«, zaspale sredi prve svetovne vojske. Ta Trnuljčica je spala samo dobrega tričetrt stoletja, ne da bi morala čakati rešitve sto let kot njena sestra iz pravljice. Prva, peterburška serija revije (ustanovil jo je V. I. Lamanski 1890) si je v 25 letih življenja pridobila po slovanskem svetu dosti prijateljev. Mi se v nji najbolj veselimo pisem I. I. Sreznjevskega materi (ŽSt 1891; slovenski delež iz leta 1841 je prevedel za DS 1899 Ivan Merhar) in razprav A. N. Haruzina o gorenjski hiši (ŽSt 1902, pionirsko delo o naši podeželski arhitekturi). Drugi, moskovski »Živi starini«, s podnaslovom »Žurnal o ruskom folkloru i tradicionnoj kul'ture« je njen princ-rešitelj pravzaprav omejil doseg in ji namenil nekoliko drugačno vlogo. Ker pa je revija komaj dobro shodila, o nji ni še primerno dajati sodb. Doslej je izšlo vsega enajst števil; zadnja - 1996/3 - prinaša na notranji strani ovitka podobo rajnega urednika, njegovi ožji sodelavci pa so mu napisali zraven nekaj ganljivih besed v slovo.

Med lastnostmi Tolstoja, človeka, smo občudovali njegovo naravno skromnost, optimizem, pripravljenost prisluhniti vsakomur, potrpežljivost v stikih z znanimi ali neznanimi sogovorniki. Na mednarodnem slavističnem kongresu 1984. v Kijevu sem bil priča, kako se je obzirno reševal iz živega klobčiča ljudi, ki so po vsi sili hoteli govoriti ž njim; marsikdo bi na njegovem mestu obupal, vzrojil, zbežal, karkoli, on pa

je nevoljen odslovil samo slavistko, ki ga je imenovala »Nikolaj! Iz njegovih ust nisem nikdar slišal žal besede čez kogarkoli; če je kdaj vendarle imel o kom kritične pripombe, jih je tako zasukal, da ne bi moglo priti do zamere ali zaboleti. Mogoče je tudi to prispevalo svoje k priljubljenosti Nikite Iljiča med učenci, sodelavci, mlajšimi ali starejšimi kolegi. Deležen je bil spoštovanja in občudovanja, verjetno tudi kot direktni potomec (pravnik) pisatelja Leva Nikolajeviča, kateremu je bil fizično precej podoben, vendar take zunanje okoliščine ne morejo vplivati na rast ali upadanje znanstvenega slovesa. Nikita Iljič je bil pač stoddstotno strokovnjak, ki za svojo promocijo ne potrebuje nikogaršnje »podpore«, ne od živih ne od umrlih. Zaradi privlačnega podajanja snovi je bil zmerom zaželen predavatelj, ki smo ga imeli nekajkrat priložnost poslušati tudi v Ljubljani. Prvič enkrat že pred 1975: takrat smo ga naprosili, pri starem Slovenskem etnografskem društvu, naj bi nam kaj povedal o zbirateljskem delu v Polesju, kjer so po njegovi zamisli, z njegovimi vprašalnicami in večkrat pod njegovim osebnim vodstvom tekle skupinske folkloristične raziskave. Po uvodnem, predstavitvenem delu je prešel - za ponazorilo - k enemu od doseženih bogatih in mikavnih rezultatov: klicanju dežja¹ ob suši (gl. objave v SBF 1978 in - širše - v izbranih spisih 1995). Najbrž po naključju si je isto snov izbral, ko je zadnjič predaval v Ljubljani, 28. junija 1988, kolektivu Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. Eden takratnih poslušavcev se spominja, kako je med zelo živahnim predavateljevim opisovanjem poleškega »pluvialnega« obredja zunaj začelo grmeti in deževati: v dvorano SAZU so šli v soncu, ven pa prišli v dežju! Strogo lingvistično je bilo eno samo Tolstojevo predavanje v Ljubljani, junija 1977, ob Nahtigalovem simpoziju v organizaciji oddelka za slovanske jezike in književnosti pri Filozofski fakulteti: K vprašanju o prvi palatalizaciji slovanskih mehkonebnikov. Dobro leto za tem, na 8. mednarodnem slavističnem kongresu pa nam je v Ljubljani 7. septembra 1978 spregovoril - z jezikovnega in etnografskega aspekta - O problemu rekonstrukcije stare slovanske duhovne kulture.

Pri Tolstoju znanstveniku moramo poudariti tudi dobro poznavanje dosežkov slovenske dialektologije in slovenskega narodopisja. Ob naši besedi *dega* (ki tudi po 1789. - Gutschmann - med Korošci še zmerom živi na Obirskem: Karničar 1990, 137) smo prijetno presenečeni, kako Tolstoj na podlagi Bezlaja (Eseji 1967 in Etim. I 1976) zida po svoje naprej in takole pomaga širiti védenje o naših jezikovnih posebnostih: »Slovenski jezik je ohranil starinski pomen /besede *dega*/, spričan v staroruskem Izborniku Svjatoslava leta 1073« (Jazyk i narodnaja kul'tura. Moskva 1995, 111; prvič 1987). Kdaj se je začel ubadati s slovenskimi jezikovnimi in narodopisnimi vprašanji, bo treba šele preiskati. Vendar poznamo vsaj en zanesljiv terminus ante quem: predavanje, prebrano 1959. na zasedanju slavističnega inštituta akademije znanosti ZSSR ob 30-letnici smrti I. A. Boudouin de Courtenayja (»O delih BdC v zvezi s slovenskim jezikom«, izšlo v Moskvi 1960), kaže obvladanje zadevne problematike, kakršnega si nihče ne bi mogel pridobiti kar tako čez noč. V svojem nadvse skrbnem pregledu je N. I. naštel in deloma pokomentiral osnutka dveh narečnih slovarjev: Rezija, Ter), Boudouinove lastne in tuje terenske zapise folklornega gradiva, korespondenco itn., kar je od leta 1903 ležalo v arhivu Ruske akademije praktično neznan, s signaturo »Fond 102«. To izčrpno Tolstojevo rokopisno »kazalo« je sprožilo prenekatero pobudo za

¹ V izvorniku *Vyzyvanie doždja. - Z asteriskom (zvezdico) pred naslovom so v zborniku ponatisov izbranih Tolstojevih člankov iz leta 1995 (Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike) zaznamovani spisi - ni jih malo! - nastali v sodelovanju z ženo, g. Svetlano Mihajlovno, ki je tudi bila večkratna udeleženka odprav v Polesje.

razprave in dela, ki so danes bodisi že natisnjena bodisi v pripravi, napovedana ali samo predvidena za obdelavo in objavo v prihodnje.

Tolstoja osebno je med najdenim gradivom najbolj zamikal »Rez'janskij slovar«, ki ga je brž vzel v roke, tako da je 1961. že imel izdelane svoje »Principe«, objavljene kot teze predavanja na leksikografski konferenci v Leningradu (Peterburgu) septembra 1961. Te principe je obsežneje predstavil v uvodu k poskusnemu snopiču Rezijanskega slovarja (črke A-D, v zborniku Slavjanskaja leksikografija i leksikologija. M. 1966, 183-226). Nekoliko dopolnjeni so prišli tudi v verzijo Baudouinovega slovarja, ki so mu v zadnjem desetletju dali dokončno podobo A.D. Duličenko, M. Matičetov in N.I. Tolstoj, ga predložili leta 1995 SAZU, kjer je bil 1996 sprejet za tisk. Grenko pa nam je pri duši, da sam Nikita Iljič, ki je ta dragoceni osnutek prvega, najstarejšega slovenskega in hkrati slovanskega narečnega slovarja odkril in si za objavo prizadeval več kot štirideset let, izida ni dočkal živ. Pa kako se je veselil - ob predvideni predstavitvi končanega dela - srečanja z Rezijo, dolino, kjer je bil ta bogati besedni zaklad pred 125 leti nabran. Nikita Iljič je z neke vzpetine tik pred državno mejo - v spremstvu M. Matičetovega in F. Bezlaja (ki sta bila v Reziji, vsak zase, že 1938 oz. 1939) - sredi 70. let mogel videti na levem, italijanskem bregu hudournika Učja samo zaselek Taw položè in nekaj manjših zaselkov najjužnejše, najbolj raztresene in najmlajše rezijanske vasi: s potokom, ki se nekaj km niže zliva v Sočo, nosi isto ime - Učja.

Za predstavitev »Rezijanskega slovarja« v Reziji si bo treba pač izmisliti kaj nevsakdanjega, da bi najprimerneje počastili spomin na znanstvenika, ki mu ni bilo dano občudovati to premilo dolino sredi Julijcev, slišati »v živo« njeno starosvetno večglasje in »očititi citiro«, ob katere zvokih - pravijo v Osojah - »pà ti mrtvi plèšaö«. Usoda mu je prekmalu namenila drugačno pot: iz Moskve ok. 150 vrst proti jugu, kjer od letošnjega 1. julija leži v miru pri svojih dragih rajnikih v Jasni Poljani, pod brezami, ki mu leto in dan pojejo uspavanko.